15/06/2020

Παναγία Βαρνάκοβα: Η αγαπημένη μονή των Κομνηνών

/ Ιερές Μονές

Ένα από τα σημαντικότερα θρησκευτικά κέντρα της Ρούμελης αποτελεί η Ιερά Μονή Βαρνάκοβας, αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Η Μονή βρίσκεται στο νοτιοδυτικό άκρο του νομού Φωκίδας, στο Δήμο Ευπαλίου, 25 περίπου χιλιόμετρα βορειοανατολικά της Ναυπάκτου, στον παλαιό δρόμο του Λιδωρικίου.

Η καταστροφική φωτιά που ξέσπασε χθες το βράδυ έκαψε ολοσχερώς τον ιερό ναό του Μονής, αλλά και τη θαυματουργή εικόνα τη Παναγίας.

Η Ιερά Μονή Παναγίας Βαρνάκοβας, αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου,

είναι ένα από τα ιστορικότερα Μοναστήρια της Ελλάδας. Ιδρύθηκε κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο, το έτος 1077, από τον Όσιο Αρσένιο τον Βαρνακοβίτη και γρήγορα ανεδείχθη σε θρησκευτικό κέντρο μεγάλης ακτινοβολίας, θέση που διατηρεί μέχρι και σήμερα, αποκαλούμενη «η Αγία Λαύρα της Ρούμελης». Το χαρακτηριστικό της όνομα «Βαρνάκοβα» (ή «Βερνίκοβα», ή «Βερνίκωβα»), πιθανώς προέρχεται από παλαιότερο σλαβικό τοπωνύμιο
Ανάμεσα στα αξιοθέατα του Μοναστηριού, δέσποζε η θαυματουργή εικόνα της Παναγίας Βαρνάκοβας. Η εικόνα φέρει εμφανές ράγισμα κατά μήκος του προσώπου τής Θεοτόκου, που σύμφωνα με αυτόπτες μάρτυρες δημιουργήθηκε από τοπικό σεισμό στις 15 Αυγούστου 1940, την ώρα του τορπιλισμού του ευδρόμου Έλλη στην Τήνο. Η εικόνα, μαζί με άλλα ιστορικά κειμήλια, καταστράφηκε από την πυρκαγιά που ξέσπασε στο μοναστήρι στις 14 Ιουνίου του 2020.

Η επωνυμία «Βαρνάκοβα» (ή «Βερνίκοβα», ή «Βερνίκωβα», ή «Βερνικώ»), την οποία φέρει η Μονή, ερμηνεύεται με διάφορους τρόπους από τους ιστορικούς. Κατά μία εκδοχή, το όνομα προέρχεται από σλαβικό τοπωνύμιο του 10ου αιώνα. Κατά μία άλλη, η εικόνα τής Παναγίας έχει έλθει από την πόλη Βάρνα της Βουλγαρίας, εξ ου και η ονομασία.

Όπως αναφέρει η κτητορική επιγραφή, η οποία βρίσκεται στο εσωτερικό του καθολικού, εντοιχισμένη υπεράνω της πύλης που συνδέει τον εξωνάρθηκα με τον κυρίως ναό, η Μονή ιδρύθηκε το 1077, επί αυτοκράτορος Μιχαήλ Ζ’ Δούκα (Παραπινάκη) (ο οποίος θήτευσε το διάστημα 1071-1078) και Οικουμενικού Πατριάρχου Κοσμά Α’ Ιεροσολυμίτου (1075-1081).
Ιδρυτής της ήταν ο Όσιος Αρσένιος Βαρνακοβίτης, μοναχός καταγόμενος από την Καρυά Δωρίδας, ο οποίος αφιέρωσε τον πρώτο ναό στο Γενέθλιο της Θεοτόκου. Παράλληλα όμως εορταζόταν και η Κοίμηση της Θεοτόκου, η οποία τελικά επεκράτησε ως κυρία εορτή της Μονής.

Επί αυτοκράτορος Αλεξίου Α’ Κομνηνού (1081-1118) και Οικουμενικού Πατριάρχου Νικολάου Γ’ Κυρδινιάτη (Γραμματικού) (1084-1111), συμπληρώνεται και αγιογραφείται ο αρχικός ναός (το 1084[1]) και ολοκληρώνεται η κατασκευή του μοναστικού συγκροτήματος, ενώ λίγο αργότερα (το 1148) ιδρύεται δεύτερος και μεγαλοπρεπέστερος ναός. Ο ίδιος ο Αλέξιος Κομνηνός περιεβλήθη το Μοναχικό Σχήμα με το όνομα “Ακάκιος” και ετάφη μέσα στον Ναό της Παναγίας. Στον ίδιο Ναό ετάφη και ο Εμμανουήλ Πορφυρογέννητος, που είχε διαδεχθεί τον Ιωάννη Ανδρόνικο και αυτός τον Αλέξιο Κομνηνό στο θρόνο.

Στη Μονή βρέθηκε επιγραφή σε πέτρινη λάρνακα που αναφέρει τα ονόματα “Σεβαστοκράτωρ Άννα και Κωνσταντίνος” (Κομνηνοί)
Την περίοδο εκείνη η Μονή κατέχει αρκετά μετόχια στην γύρω περιοχή, με μερικά

από αυτά να προέρχονται από αφιερώσεις των Κομνηνών, γεγονός που μαρτυρεί την ακτινοβολία της. Στις αρχές του 13ου αιώνα, όπως αναφέρεται στο κτητορικό της Μονής για το έτος 1212, ζούσαν στη Βαρνάκοβα 96 ιερομόναχοι και διάκονοι, ενώ η περιουσία του Μοναστηριού ήταν μεγάλη, ανάλογη του κύρους του.

Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους, το 1204, το Μοναστήρι τέθηκε υπό το Δεσποτάτο της Ηπείρου (1204-1359) και παρέμεινε εντεταγμένο σε αυτό για όσο το Δεσποτάτο υπήρχε (δηλαδή ως το 1359, οπότε και ενσωματώθηκε ξανά στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία).

Οι Κομνηνοί, άρχοντες του Δεσποτάτου, αγάπησαν τόσο πολύ την Παναγία τη Βαρνάκοβα, ώστε μερικοί εξ αυτών επέλεξαν το καθολικό της Μονής ως τόπο ενταφιασμού τους. Μάλιστα, τουλάχιστον δύο από αυτούς έγιναν μοναχοί: ο Αλέξιος, με το όνομα Ακάκιος, ο κάποτε ηγούμενος (όπως αναφέρθηκε ήδη) και ο πατέρας του Εμμανουήλ, με το όνομα Ματθαίος. Το 1919, ο αρχαιολόγος Αναστάσιος Ορλάνδος ανακάλυψε τους τάφους τους κάτω από το δάπεδο του εσωνάρθηκα, ενώ σώζονται μέχρι σήμερα στη Μονή οι επιτύμβιες πλάκες.

Ανάλογη με τους Κομνηνούς εύνοια προς το Μοναστήρι λέγεται πως επέδειξαν και οι τελευταίοι αυτοκράτορες του Βυζαντίου, οι Παλαιολόγοι.

Μετά το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, προς τα τέλη του 15ου αιώνα, η παράδοση θέλει τη Μονή να πυρπολείται μερικώς και κατόπιν να γνωρίζει παρακμή. Η Βαρνάκοβα, πάντως, επανέρχεται στην Ιστορία λίγα χρόνια αργότερα, το 1520, όταν ηγούμενός της αναλαμβάνει ο Όσιος Δαυίδ (1520-1532). Η Μονή γνωρίζει τότε σημαντική ακμή: υπάρχουν μαρτυρίες πως οι μοναχοί ενδιαφέρονται για την οργάνωση βιβλιοθήκης [4] ενώ εκεί λειτουργεί, από τις αρχές του 16ου αιώνα (πριν από το 1550), με κεντρική μορφή τον μοναχό διδάσκαλο Νικόδημο Καβάσιλα (περίπου 1595-1652) και ως το 1900, περίφημο σχολείο Ελληνικών σε επίπεδο Σχολαρχείου. Στα 1578 η μονή αριθμεί περίπου 200 μοναχούς, όπως μας πληροφορεί ο πρωτονοτάριος του Πατριαρχείου Θεοδόσιος Ζυγομαλάς.

Ακολουθεί έπειτα δύσκολη περίοδος, καθώς οι Τούρκοι κλέβουν την περιουσία του Μοναστηριού, το οποίο μετά λεηλατείται στα πλαίσια διενέξεων Τούρκων και Βένετων (1687-1699). Σε μια περίοδο διαδοχικών εχθροπραξιών, η Βαρνάκοβα κατορθώνει να συντηρείται χάρη αφ’ ενός στη χρήση διπλωματίας του τότε ηγουμένου Ιακώβου, αφ’ ετέρου στις καλές σχέσεις της με τους Βένετους, οι οποίοι κατείχαν ακόμη τη Ναύπακτο, κοντά στην οποία ανήκαν τα περισσότερα κτήματά της.

Στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, η Μονή διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο ως

εθνικό και πατριωτικό κέντρο. Υπήρξε κρησφύγετο-ορμητήριο πολλών Κλεφτών και Αρματωλών της γύρω περιοχής (όπως οι Δήμος Σκαλτσάς ή Σκαλτσοδήμος, Κωνσταντάρας ή Ζαχαριάς, Καλύβας), ενώ δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις που ενεπλάκη σε ένοπλη αντιπαράθεση με τους Τούρκους, λόγω της φιλοξενίας κυνηγημένων Ελλήνων οπλαρχηγών. Σε διάφορες μάχες της περιοχής την περίοδο της Επανάστασης του 1821 έλαβε σημαντικό ρόλο και ο μοναχός της μονής Παρθένιος Ζωγράφος, αποκαλούμενος για τη δράση του και «Παπαφλέσσας της Δωρίδας».

Κατά το έκτο έτος της επανάστασης (1826), λίγες εβδομάδες μετά την Έξοδο του Μεσολογγίου, δύναμη 4.000 ανδρών του Κιουταχή, προελαύνοντας προς τα ανατολικά, πολιορκεί την Βαρνάκοβα, όπου φιλοξενούνταν και Έλληνες που είχαν διαφύγει κατά την Έξοδο. Ηγούμενος είναι τότε ο Κοσμάς Θεοχάρης. Μαζί με τους μοναχούς και τα γυναικόπαιδα, μέσα στο μοναστήρι βρίσκονται αρκετοί οπλαρχηγοί της περιοχής και όχι μόνο (π.χ. Κίτσος Τζαβέλας). Η πολιορκία κρατάει ημέρες, ωστόσο οι Τούρκοι αδυνατούν να καταλάβουν το μοναστήρι. Ύστερα από επανειλημμένες προσπάθειες εκπόρθησης των οχυρώσεών του χωρίς επιτυχία, αποφασίζουν μυστικά να σκάψουν υπόγεια, κάτω από τη Μονή, με σκοπό να την ανατινάξουν. Το μυστικό τους προδίδεται, όμως, στους μοναχούς από έναν Αλβανό και στις 26 Μαΐου αποφασίζεται έξοδος, η οποία και πραγματοποιείται, με απώλεια δύο μοναχών και ενός λαϊκού. Η Βαρνάκοβα, έπειτα, ανατινάζεται από τους Τούρκους, για να ξαναχτιστεί μετά από πέντε χρόνια, το 1831, με (μάλλον προσωπική) επιχορήγηση 1.800 φοινίκων από τον Ιωάννη Καποδίστρια, ο οποίος θεωρείται δεύτερος κτήτωρ της Ιεράς Μονής.

Με τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους, το Μοναστήρι λειτουργεί ξανά, χωρίς να έχει την ίδια περιουσία, ούτε την ίδια έκταση, όπως άλλοτε. Το 1984 η Μονή θα ερημωθεί, αλλά από το 1992 και έπειτα επαναλειτουργεί από γυναίκες μοναχές, με επικεφαλής την ηγουμένη Θεοδοσία Ανδρικοπούλου.

Το Καθολικό της Μονής έχει ταλαιπωρηθεί στατικά από τους σεισμούς, συμπεριλαμβανομένου αυτού του Αιγίου το 1995 και παραμένει κλειστό από το 2010, για λόγους ασφαλείας των επισκεπτών. Την Κυριακή 29 Ιανουαρίου 2017, από μεγάλη πυρκαγιά που ξέσπασε περί τις 12:30 το μεσημέρι και εξαπλώθηκε ραγδαία εντός διώρου, πολλά κτήρια του Μοναστηριού (πλην του παλαιού και του νέου ναού) υπέστησαν μεγάλη καταστροφή, ενώ απωλέσθηκε το αρχείο τής Μονής, μαζί με πολλά ιστορικά κειμήλια. Οι εργασίες που απαιτούνται ως την πλήρη αποκατάσταση των ζημιών που προκλήθηκαν βρίσκονται στο στάδιο της τεχνικής μελέτης και αναμένεται να διαρκέσουν αρκετό καιρό.

Στις 14 Ιουνίου του 2020 μια νέα φωτιά ξέσπασε στο μοναστήρι, καταστρέφοντας

ολοσχερώς τον νέο ναό. Από την πυρκαγιά καταστράφηκε η ιστορική εικόνα της Παναγίας.

Από την κτίση της μέχρι και σήμερα, αποδίδονται στην Παναγία Βαρνάκοβα πλήθος θαυμάτων. Μερικά από αυτά καταγράφονται στα βιβλία που εκδίδει η ίδια η Μονή. Το Μοναστήρι είναι γνωστό σε όλη την Ελλάδα, την Κύπρο, την Ομογένεια, καθώς και σε αρκετές Ορθόδοξες κοινότητες άλλων χωρών.

Αρχιτεκτονική
Ο αρχικός ναός ξεκίνησε να δημιουργείται το 1077, συμπληρώθηκε δε και αγιογραφήθηκε το 1084[1]. Το 1148 δημιουργείται ένας δεύτερος, μεγαλύτερος ναός, είτε με εκ βάθρων ανέγερση είτε επεκτείνοντας τον πρώτο ναό. Ο νέος αυτός ναός ήταν αρχιτεκτονικού τύπου βασιλικής με τρούλο, με τρία ζεύγη κιόνων σε δύο σειρές, που χώριζαν το εσωτερικό του σε τρία κλίτη. Στην τελική του μορφή, το καθολικό της μονής αποτελούταν από έναν εξωτερικό νάρθηκα (εξωνάρθηκας), έναν εσωτερικό νάρθηκα (εσωνάρθηκας) και τον κυρίως ναό, που ήταν και το παλαιότερο μέρος του αρχιτεκτονικού συνόλου. Ο εσωνάρθηκας ανεγέρθη εκ βάθρων το 1151 ενώ ο εξωνάρθηκας το 1229, όπως δηλώνεται σε χρονικό σημείωμα του 1690, ένα από τα πολλά έγγραφα που διασώθηκαν στον θησαυρό της μονής. Το δάπεδο του ναού ήταν διακοσμημένο με μαρμαροθετήματα. Ο ναός αυτός πυρπολήθηκε το 1700 (ίσως, μάλιστα, να είχε προηγηθεί μια παρόμοια πυρκαγιά και το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα), ανακαινίσθηκε το 1805 και τελικά ανατινάχθηκε στις 26 Μαΐου 1826, κατά την τελική φάση της πολιορκίας της Μονής.

Το σύγχρονο Καθολικό
Ο σημερινός ναός ανακατασκευάστηκε το 1831. Όπως και ο παλαιός, είναι τρίκλιτος βασιλική με τρούλο, αμφικλινής, κεραμοσκεπής, κτισμένος δια λαξευτών λίθων. Εξωτερικά, στα δεξιά της εισόδου του, υπάρχει δίλοβο κωδωνοστάσιο, σε σχέδιο του Ανδρέα Γάσπαρη Κάλανδρου, υπεύθυνου της ανακατασκευής, επηρεασμένο από την επτανησιώτικη αρχιτεκτονική.[14] Ο νάρθηκας και ο κυρίως ναός διαιρούνται σε τρία κλίτη από δύο σειρές κιόνων, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν οι κίονες του παλαιού εξωνάρθηκα, οι μοναδικοί σωζόμενοι κίονες του παλαιού ναού. Ο κύριος ναός περιέχει 4 ζεύγη κιόνων.

Ο μοναδικός νάρθηκας του σημερινού ναού βρίσκεται στη θέση του παλαιού εξωτερικού νάρθηκα, ενώ διασώζει μέρος του. Πάνω από την πύλη από την οποία επικοινωνεί ο νάρθηκας με τον κυρίως ναό είναι εντοιχισμένη η κτητορική επιγραφή, ενώ έχει διασωθεί και τοιχογραφία του εικονογραφικού τύπου της Παναγίας Οδηγήτριας, που σύμφωνα με τον Ορλάνδο ανάγεται σε εποχή πριν την άλωση της Κωνσταντινούπολης (δηλαδή, πριν το 1453).[15]

Αντίθετα με τον εξωνάρθηκα, ο παλαιός εσωτερικός νάρθηκας δεν διακρίνεται στον σημερινό ναό. Ο αρχικός διαχωρισμός του ναού σε εσωτερικό νάρθηκα και κύριο μέρος μπορεί να παρατηρηθεί από μια μικρή υψομετρική διαφορά ελάχιστων εκατοστών στο δάπεδο του κυρίως ναού.

Το δάπεδο του κυρίως ναού αποτελείται εν μέρει από μαρμαροθετήματα του 11ου αιώνα, τα οποία είναι και το μοναδικό στοιχείο διακόσμησης που διασώζεται από τον παλαιό ναό, καθώς οι τοιχογραφίες και το ξυλόγλυπτο τέμπλο χρονολογούνται από τον 19ο αιώνα και συγκεκριμένα από την περίοδο 1831-1838, κατά την οποία ανοικοδομήθηκε ο ναός.

Θεματικά, τα μαρμαροθετήματα του δαπέδου χωρίζονται σε 25 μικρά τετράγωνα ή ορθογώνια πλαίσια, ομαδοποιημένα σε 14 ομάδες, τα οποία φέρουν είτε γεωμετρικές παραστάσεις είτε παραστάσεις ζώων. Οι παραστάσεις είναι κατασκευασμένες με την τεχνική της εκτομής του μαρμάρου με βάση το σχέδιο του πλαισίου και τοποθετημένα στις τομές μικρών μαρμάρινων τεμαχίων. Λόγω της δυσκολίας της τεχνικής, η ύπαρξη παρόμοιων παραστάσεων ζώων σε βυζαντινούς ναούς είναι σπάνια.